

Ieskats vārddarināšanas jautājumos Jāņa Endzelīna darbos

An insight of word-formation issues in the works of Jānis Endzelīns

Anna Frīdenberga

Latviešu valodas institūts
Humanitāro zinātņu fakultāte, Latvijas Universitāte
Kalpaka bulvāris 4, Rīga, LV-1050, Latvija
E-pasts: anna.fridenberga@lu.lv

Raksts veltīts Jāņa Endzelīna devumam latviešu valodas vārddarināšanas jomā. J. Endzelīns vārddarināšanas jautājumiem savos darbos pievērsies vairākos aspektos. Vēsturiskā aspektā latviešu valodas vārddarināšanas sistēma aplūkota J. Endzelīna zinātniskajos darbos, savukārt praktiski ieteikumi vārdu darināšanā un valodas kultūras jautājumos skarti, piem., Rīgas Latviešu biedrības Valodniecības nodaļas sēdēs, kur 20. gs. 30. gados daudz tiek runāts par jaunu terminu darināšanu.

Vairākiem ar vārdu darināšanu saistītiem jautājumiem J. Endzelīns pievērsis īpašu uzmanību, tie arī aplūkoti rakstā. Piem., J. Endzelīns skaidrojis dažādu vārddarināšanas afiksu izmantošanu jaunu vārdu darināšanā, pievērsdams uzmanību dažu darinājumu atšķirībām semantikā – substantīviem ar piedēkli *-īb-* un *-um-*, adjektīviem ar *-īg-* un *-isk-*, *-ēj-* un *-īg-* u. c. Valodniecības nodaļas sēdēs daudzkārt spriests par attiecīgā afiksa lietojuma kļūdu. J. Endzelīns uzskata par latviešu valodai neatbilstošiem vairākus salikteņu darināšanas modeļus un to vietā iesaka dažādus darinājumus ar piedēkli *-kl-*.

Sniedzot ieteikumus par jaunu vārdu, terminu darināšanu, J. Endzelīns balstās uz vairākiem principiem. Divi galvenie J. Endzelīna principi jaunu vārdu darināšanā ir latviešu valodas tradīcija, lietotās likumības, kā arī formu un konstrukciju senums, salīdzinājums ar lietuviešu valodu. Runājot par tradīciju, J. Endzelīns bieži piemin vārddarināšanā nozīmīgo analogijas principu, kā arī uzsver, ka būtiski ievērot vārddarināšanas celmu, no kura darina konkrētos atvasinājumus, un konkrēto piedēkļu nozīmi. J. Endzelīnam svarīgs arī valodas ekonomijas princips. Jauni termini darināmi pēc valodā eksistējošiem paraugiem, un, atvasinot jaunus vārdus, jāpārzina konkrētā afiksa semantika, kā arī jaunvārdiem jāiekļaujas latviešu valodas vārddarināšanas sistēmā. Ļoti būtiskas J. Endzelīnam ir saites starp baltu valodām, kopīgas leksikas piemēri.

Atslēgvārdi: Jānis Endzelīns; vārddarināšana; valodas prakses ieteikumi; darinājumu diferencēšana; valodas vēsture.

levads

2023. gadā, atzīmējot izcilā valodnieka Jāņa Endzelīna 150 gadus, tika rīkoti vairāki plaši pasākumi, tajā skaitā divas starptautiskas zinātniskas konferences – „Endzelīns. Valoda. Laiks” (2023. gada 22. un 23. februārī, LU Latviešu valodas institūts) un 58. prof. Artura Ozola dienas starptautiskā zinātniskā konference „Gramatika un vārddarināšana” (2023. gada 16. un 17. martā, LU Humanitāro zinātņu fakultātes Latvistikas un baltistikas nodaļa). Šajās konferencēs vairāki pētnieki savos referātos aplūkoja kādu konkrētu valodniecības jomu, kurā J. Endzelīns ir devis savu ieguldījumu, piem., dialektoloģiju, rakstu valodas vēsturi, terminoloģiju. Tādējādi raksta autorei radās doma pievērst uzmanību J. Endzelīna darbībai saistībā ar vārddarināšanas jautājumiem.

J. Endzelīna valodnieciskā darbība ir ārkārtīgi plaša, viņa pētījumus un sarakstītos darbus min, runājot gandrīz par jebkuru latviešu valodniecības nozari, tradicionāli piemin viņu kā latviešu dialektoloģijas pamatlicēju, uzsver viņa ieguldījumu vēsturiskās valodniecības, salīdzināmās valodniecības pētījumos, it īpaši baltistikā (Nītiņa 2014, 7), un citās jomās. J. Endzelīna zinātnisko darbību, īpaši pētījumu metodiku, ir ietekmējušas vācu jaungramatiķu tradīcijas (Nītiņa 2014, 8), valodnieks galvenokārt pievērsies salīdzināmi vēsturiskajiem pētījumiem (Nītiņa 2016, 32), kas balstīti uz plašu savākto valodas faktu materiālu. Galveno uzmanību J. Endzelīns veltījis latviešu valodas un baltu valodu salīdzināmi vēsturiskajai izpētei.

J. Endzelīnam gandrīz nav atsevišķu pētījumu vai rakstu, kas būtu veltīti tikai un vienīgi vārddarināšanai vai kādam konkrētam jautājumam par vārdu darināšanu (izņemot dažus rakstus periodikā, piem., Endzelīns 1980b; 1980c). Tomēr vārddarināšanas jautājumiem J. Endzelīns savos darbos (sk. 1. nodaļu) nepārprotami ir pievērsies, turklāt vairākos aspektos – vēsturiskā aspektā, mācību grāmatās, kā arī valodas praksē. Raksta mērķis ir, izmantojot aprakstošo metodi, dot ieskatu J. Endzelīna devumā vārddarināšanas jomā. Raksta uzdevumi ir sniegt pārskatu par J. Endzelīna darbiem, kuros skatīti vārddarināšanas jautājumi, sīkāk aplūkot valodas prakses izdevumos biežāk apspriestos vārddarināšanas jautājumus, par kuriem J. Endzelīns izteicis savu viedokli, kā arī, balstoties J. Endzelīna ieteikumos, apkopot valodnieka galvenos principus un atziņas jaunu vārdu darināšanā.

1. Dažādu vārddarināšanas jautājumu apraksts J. Endzelīna darbos

Vārdu darināšana latviešu valodā no vēsturiskās valodniecības viedokļa aplūkota J. Endzelīna fundamentālajā zinātniskajā darbā „Lettische Grammatik” (1922), tās tulkotajā un papildinātajā 1951. gada izdevumā „Latviešu valodas gramatika”, darbos „Latviešu valodas skaņas un formas” (1938), „Baltu valodu skaņas un formas” (1948) u. c. Jāmin arī J. Endzelīna disertācija „Latyšskie predlogi” (1. d. 1905, 2. d. 1906; aizstāvēt 1. daļu, ieguvus maģistra grādu salīdzināmajā valodniecībā) jeb „Latviešu valodas prievārdi”, kur aplūkoti gan prievārdu, gan no tiem radušos priedēkļu

semantika un funkcijas, proti, vēsturiskajā aspektā salikti vārdi – gan substantīvi, gan verbi, piem., 2. daļā sīki aplūkotas piedēķļverbu semantiskās grupas (Endzelīns 1971, 307–605). „Latviešu valodas gramatikā” šī daļa, kas veltīta vārddarināšanai, ir „Vārdu mācība”, un tajā ir sadaļas:

- 1) „Salikteņi” (pie kuriem pieder arī mūsdienu tradīcijā piedēķļu atvasinājumi);
- 2) „Reduplikācija”;
- 3) „Nominālo celmu atvasināšana”, kurā aplūkoti vēsturiskie nomenu piedēķļi.

„Latviešu valodas gramatikā” (Endzelīns 1951, 266–394) nomenu darināšana analizēta plašā izlokšņu un rakstu valodas materiālā. J. Endzelīns īpašu uzmanību pievērsis nomenu atvasināšanai ar piedēķļiem. Valodas fakti darbā kārtoti pēc vēsturiskajās gramatikās izveidojušās tradīcijas, piedēķļa aprakstā dotas ziņas par vārddarināšanas celmu, par darinājumu izplatību dialektos, kā arī par piedēķļa cilmi un attīstības vēsturi. Izcelta arī atvasinājumu nozīme – norādīta piedēķļu piederība dažādām semantiskajām grupām, piem., „Dzīvu radījumu nosaukumi”, „Vārdi sieviešu dzimtes apzīmēšanai”, „Priekšmetu nosaukumi” u. c. (Endzelīns 1951, 393–394).

Šāds materiāla dalījums nodaļās un vārddarināšanas līdzekļu un paņēmienu apskats raksturīgs arī citām J. Endzelīna gramatikām un zinātniski pētnieciskajiem darbiem, piem., līdzīga struktūra darbā „Baltu valodu skaņas un formas” ir tā II daļā „Formu mācība”, kur aplūkota arī vārdu darināšana pēc J. Endzelīna gramatikās ieras-tās kārtības:

- 1) „Salikteņi” (arī piedēķļu atvasinājumi);
- 2) „Reduplikācija”;
- 3) „Nominālo celmu piedēķļi”.

Beigās dots piedēķļu sakopojums pēc nozīmes: *nomina actionis*; *nomina agentis*; personu vārdi; vārdi dzīviem radījumiem u. c. (Endzelīns 1948, 59–111). Šāds ieda-lījums salīdzināms ar tradīciju lietuviešu valodniecībā, kur sufiksālie atvasinājumi grupēti pēc vārddarināšanas kategorijām (Ambrazas 1993, 10; 2000, 113; Urbutis 2006, 87; 2009, 330).

Jāņa Endzelīna darbi, kas sarakstīti kopā ar Kārli Mīlenbahu, ir mācību mērķiem paredzēti vai domāti plašākai sabiedrībai. „Latviešu gramatika” (1907) ir zinātniskā sistēmā izstrādāts aptverošs gramatikas apraksts (kā saka autori – plašāku aprindu vajadzībām) un tiek uzskatīta par pirmo normatīvo gramatiku latviešu valodā. J. Endzelīna un K. Mīlenbaha kopīgais darbs piedzīvo piecus izdevumus. J. Endzelīns tajā rakstījis skaņu un formu mācību (tātad arī par vārdu darināšanu, kas tiek aplūkota pie morfoloģijas), bet K. Mīlenbahs rakstījis par sintaksi un mācību par pieturas zīmēm. Autori izmanto vēsturiski salīdzināmo metodi.

Kopumā „Latviešu gramatika” kļūst par pamatu tālākajā vārddarināšanas teorijas un prakses attīstībā. Vārddarināšana tajā apskatīta II nodaļā „Vārdu mācība” (morfoloģija), kur rakstīts par vārdu atvasināšanu (šis termins arī ir jaunums, iepriekš – *vārdu celšanās*), locīšanu, nozīmi (Endzelīns, Mīlenbahs 1923, 29). Apakšnodaļa „Vārdu atvasināšana” ietver:

- 1) svarīgāko nominālo piedēķļu apskatu;
- 2) salikteņu apskatu (tai skaitā piedēķļu atvasinājumus).

Pirms tam dots īss vārda morfoloģiskā sastāva un atvasināšanas raksturojums. „Jaunus vārdus rada, ne vien saknei pievienojot piedēkļus, bet arī saliekot gatavus vārdus, piem., *bez-kauna*, *mež-sargs* u. c.” (Endzelīns, Mīlenbahs 1923, 33) Jaunus vārdus tātad *rada*, arī *darina*. Detalizēti aplūkoti nominālie piedēkļi, tradicionāli grupējot pēc kopīgā līdzskaņa (Endzelīns, Mīlenbahs 1923, 34–49). Tiek nosaukts piedēklis, uzskaitīts, kādas nozīmes vārdi ar to tiek darināti, no kādas vārdšķiras vārdiem un kādai vārda formai piedēkli pievieno. Apakšnodaļā minētas arī līdzīgas formas lietuviešu valodā, kā arī dažas formas, kas rakstos tiek lietotas nepareizi, piem., *galējs* – *galīgs* vietā, *pilngadējs* – *pilngadīgs* vietā (Endzelīns, Mīlenbahs 1923, 35). Šajā apskatā ir plašs atvasinājumu piemēru klāsts. Atsevišķi dots pēc nozīmes sakārtots piedēkļu pārskats.

Apakšnodaļā par salikteņiem vispirms atsevišķi apskatīti satiksmes vārdu, t. i., prievārdu, savienojumi ar lietvārdiem, īpašības un darbības vārdiem (mūsdienu gramatikās – atvasinājumi ar priedēkļiem), „tāpēc ka satiksmes vārdi šai gadījumā savā nozīmē līdzinās piedēkļiem” (Endzelīns, Mīlenbahs 1923, 50). Uzskaitīti šie savienojumi un to nozīmes. Tālāk analizētas salikteņu sastāvdaļas, proti, no kādām tie var sastāvēt, ja otra daļa ir darbības vārds, lietvārds, īpašības vārds, kā arī īsi raksturota salikteņu nozīme un forma.

Vārdu darināšana aplūkota arī 1907. gadā iznākušajā J. Endzelīna un K. Mīlenbaha „Latviešu valodas mācībā”, kas ir viņu gramatikas īsāks pārstrādājums skolu vajadzībām (tā piedzīvojusi 13 izdevumus). Satura izkārtojums ļoti līdzīgs „Latviešu gramatikai”, bet vienkāršāks un konspektīvāks, kā jau skolēniem paredzētā izdevumā. II daļa arī ir „Vārdu mācība”, kas ietver „Vārdu atvasināšanu” (tātad svarīgākos piedēkļus un salikteņu darināšanu, pie kuriem pieder arī priedēkļu atvasinājumi), bet „Latviešu valodas mācībā”, kā raksta autori, „praktisku iemeslu dēļ” piedēkļa un galotnes savienojumu sauc par galotni (Endzelīns, Mīlenbahs 1927, 10).

Savukārt praktiski ieteikumi vārdu darināšanā (kuri vairāk aplūkoti raksta 2. nodaļā) un arī valodas kultūras jautājumos apskatīti, piem., Rīgas Latviešu biedrības Valodniecības nodaļas sēdēs (proti, šo sēžu protokolos) 1933.–1942. gadā, izdevumā „Dažādas valodas kļūdas” (4. izd. 1932), arī izdevumos „Valodas prakses jautājumi” (1935, sakārtojis P. Ozoliņš, rediģējis J. Endzelīns), „Valodas un rakstības jautājumi” (1940, sakārtojusi V. Rūķe, rediģējis J. Endzelīns), arī rakstos periodikā – „Jaunu vārdu radītājiem” („Latvju Mēnešraksts”, 1943), „No vārdu dzīves” („Izglītības Mēnešraksts”, 1943), nedaudz arī rakstā „Valodnieka vērojumi” („Latvju Mēnešraksts”, 1942). Lai gan diviem no minētajiem izdevumiem sakārtotāji ir citi, tajos nepārprotami ir atspoguļoti J. Endzelīna uzskati, vietām pat vārds vārdā atkārtojas tāds pats formulējums kā J. Endzelīna atbildēs Valodniecības nodaļas sēžu protokolos, arī Valentīna Skujiņa (1972, 23) min, ka šajos izdevumos apkopotī sēžu atzinumi. Minētajos ar valodas praksi saistītajos izdevumos vārddarināšanas jautājumi parasti aplūkoti nodaļā „Galotnes un piedēkļi” (Endzelīns 1980a, 10).

2. Biežāk apspriestie vārddarināšanas jautājumi valodas prakses izdevumos

Rīgas Latviešu biedrības Valodniecības nodaļas sēdēs (J. Endzelīns vada Valodniecības nodaļu kopš 1916. gada) tiek spriests par svarīgiem valodas prakses un terminoloģijas jautājumiem, par dažādu vārdu izrunu, nozīmi un lietošanas sfēru (Skujiņa 1972, 18). 20. gs. 30. gados sēžu dalībnieki pārskata visu nozaru terminus, izvēlas piemērotākos no sinonīmiskiem, vajadzības gadījumā rada jaunus. Izskatot Valodniecības nodaļas sēžu protokolus, kas apkopoti izdevumā „Profesora J. Endzelīna atbildes” un ietver Rīgas Latviešu biedrības Valodniecības nodaļas sēžu protokolus no 1933. gada līdz 1942. gadam, var konstatēt, ka vairākiem ar vārdu darināšanu saistītiem jautājumiem J. Endzelīns pievērsis īpašu uzmanību, atkārtoti tos skaidrojot. Iespējams, ka šādi jautājumi uzdoti vairākkārt. Šie jautājumi saistīti ar J. Endzelīna ieguldījumu latviešu terminoloģijas tapšanā 20. gs. 20.–40. gados (Skujiņa 1972, 29).

Visbiežāk praktiskajos jautājumos grūti novilkt robežu starp jomām, uz ko tie attiecas, – vai skar vārddarināšanu, valodas kultūru vai terminoloģiju. Vārddarināšana praktiski vairāk saistīta ar terminoloģiju, jo jaunu vārdu darināšana visbiežāk notiek konkrētas vajadzības dēļ, ne velti šajā laika posmā (20. gs. 20.–30. gados, arī 40. gadu sākumā) tas ir ļoti aktuāli; tiek darināti dažādi termini latviešu valodā. Šajās sēdēs J. Endzelīns (VNSP, atsaucēs norādīts sēdes un aplūkotā jautājuma numurs) skaidrojis dažādu vārddarināšanas afiksu izmantošanu jaunu vārdu darināšanā, pievērsdams uzmanību dažu darinājumu atšķirībām semantikā, piem., substantīviem ar piedēkļiem *-īb-* un *-um-*, adjektīviem ar *-īg-* un *-isk-*, kā arī ar *-ēj-* un *-īg-* u. c.

J. Endzelīns arī darinājis (Ozoliņš 1972, 36; Skujiņa 1972, 32; 2002, 17) daudzus terminus vai ieteicis jaunus vārdus, viņaprāt, nepareizi darinātu vārdu vietā, piem., vārda *dzēšlapa* vietā labāk sacīt *sausēklis* (VNSP 358.3), vārda *priekšsēdētājs* vietā – *priekšsēdis* (VNSP 353.2.) u. c. Valodniecības nodaļas sēžu protokolos daudz apspriesti jautājumi par salikteņu darināšanu (piem., VNSP 334.4; 495.5 u. c.). Redzams, ka daudzreiz jautājums formulēts šādi – kā tulkot to vai citu vārdu no atbilstoša vārda (termina) vācu, krievu valodā –, tātad laikā, kad tiek aktīvi ieviesti dažādi termini latviešu valodā, bieži vien runa ir ne tikai par vārdu darināšanu, bet arī par tulkošanu. Piem., tiek spriests, kā tulkot vācu *Verlag*, krievu *издательство* – *izdevniecība*, *apgādiens* vai kā citādi –, un par labu atzīts jau pazīstamais vārds *apgāds* (VNSP 316.3). Daudzi apspriežamie jautājumi sākas ar vārdiem: „Vai pareizi darināti [...]”, pēc kā ir profesora J. Endzelīna atbilde. Daudzkārt spriests nevis par vārdu nepareizu darināšanu, bet gan par attiecīgā afiksa lietojuma kļūdu. Turpmākajās raksta nodaļās minēti daži biežāk apspriestie jautājumi.

2.1. Darinājumi ar *-īb-* un *-um-*, substantīvu piedēkļu semantikas atšķirības

Apspiežot valodas prakses jautājumus, J. Endzelīns bieži pievērs uzmanību darinājumiem ar piedēkļiem *-īb-* un *-um-*, to semantikas atšķirībām, ņemot vērā, ka *-um-* ir konkrētāks raksturs un šos darinājumus mēdz lietot, apzīmējot atsevišķu gadījumu

vai īslaicīgu stāvokli, bet *-īb-* parasti apzīmē pastāvīgu un aktīvu īpašību. Darinājumu ar *-īb-* un *-um-* atšķirībām veltīti vairāki sēžu protokolu jautājumi, sk. (1) un (2) piemēru:

- (1) *Savā nozīmē šķirami vārdi pareizums un pareizība. Par pareizumu* (v. [vācu – aut.] richtig sein) *runājam, apsverot kādas darbības rezultātu, vai tā veikta pareizi* (piem., *par šā rakstījuma pareizumu nav jāšaubās*). *Pareizība* (v. Richtigkeit) *turpretim ir vairāk abstrakts nojēgums un apzīmē kāda lietas sastāva pastāvīgu, negrozīgu un konstitutīvu elementu* (piem., *katra atzinuma formālai uzbūvei nepieciešama pareizība*). *Līdzīgi nozīmē šķirami arī patiesums un patiesība*. (VNSP 401.5)
- (2) *Nepareizi ir runāt par iedzīvotāju biežību* („Jaunākajās Ziņās”), *ūdens cietību*. *Substantīvi ar piedēkli -ība parasti apzīmē pastāvīgu un aktīvu īpašību. Kā runājam par koka resnumu, augstumu, tā jārunā arī par iedzīvotāju biežumu, ūdens cietumu*. (VNSP 458.1)

Arī J. Endzelīna „Latviešu valodas gramatikā” (1951, 333) lasāms, ka lietvārdus ar *-ums* var atvasināt no katra adjektīva, tādējādi darinot abstrakta jēguma apzīmējumu, – ar to atšķiras *-ums* no *-ība*, kas apzīmē substantīva veidā daudz maz pastāvīgas un aktīvas dzīvu radījumu īpašības un tāpēc vien jau nav darināms no visiem adjektīviem. Turpretim atvasinājumi ar *-ums* apzīmē vispirms tikai adjektīva jēguma substantivējumu, sal., piem., (kāda priekšmeta) *cietums* blakus (cilvēka) *cietība*, *tūrums* ‘das Reinsein’ blakus *tīrība* ‘Reinlichkeit’. Atvasinājumi ar *-ums* var ar laiku iegūt gluži konkrētu nozīmi, kā *cietums*, *tūrums*, piem.:

- (3) „Rītā” šāds teikums: „*Visi saprata stāvokļa nopietnību*.” *Nopietnība te neapzīmē dzīva radījuma pastāvīgu un aktīvu īpašību, tādēļ var runāt tikai par stāvokļa nopietnumu*. (VNSP 465.3)

Šādos un citos līdzīgos piemēros mūsdienās bieži vien netiek ievērotas šādas semantiskās atšķirības. Lai gan substantīvi ar *-īb-* apzīmē vairāk vispārīgu īpašību, pazīmi, bet atvasinājumiem ar *-um-* ir konkrētāks raksturs (Baltiņa 1976, 120–121), piedēkļu *-um-* un *-īb-* nozīme bieži vien netiek šķirta (Porīte 1973, 72). Maija Baltiņa (1976, 122) raksta, ka no viena un tā paša adjektīva celma darinātie atvasinājumi ar izskaņām *-ums* un *-ība* bieži vien tiek iesaistīti līdzīgos kontekstos. Semantiskās nianšes grūti uztveramas, piem., atvasinājumiem *nozīmība*, *nozīmīgums*; *domība*, *domīgums*; *savdabība*, *savdabīgums*. M. Baltiņa (1976, 125) uzskata, ka minētie atvasinājumi ir „semantiski satuvinājušies vārddarināšanas celma un izskaņu kopīgo leksiskā gramatisko īpašību mijiedarbes rezultātā”, it īpaši tas skar abstraktu jēdzienu nosaukumu darināšanu. Protams, tas neattiecas uz gadījumiem, kad atvasinājums jau ļoti sen valodā ir ieguvis konkrētu nozīmi, kā tas ir vārdam *labība* (Endzelīns 1951, 392). Tāpēc interesi izraisījusi kāda J. Endzelīna atbilde, kurā minēts vārds *labība*. Ievērojot to, ka atvasinājums ar *-ība* no adjektīva *labs* ieguvis speciālu (konkrētu) nozīmi, J. Endzelīns ierosina, ka blakus atvasinājumam *labums* (v. ‘das Gute’) darināms jaunvārds *labestība* (v. ‘die Güte’) (pēc *mīlestības* un *žēlastības* parauga), jo:

- (4) [...] vārds **labība**, ko atrodam Manceļa rakstos, vai **labata** – nav ieteicami. (VNSP 348.5)

J. Endzelīns vairākkārt atsauca (Endzelīns, Ozoliņš 1935; Endzelīns, Rūķe 1940) uz Georgu Manceli, ka viņam esot vārds *labība* ‘labums’ šādā īpašības nozīmē, kas šķiet dīvaini, jo, pētot darinājumus G. Manceļa tekstos (Frīdenberga 2016a, 75), zināms, ka viņš vārdu *labība* lietojis konkrētā, mums zināmajā nozīmē, turklāt tas ne reizi vien šādā nozīmē minēts gan vārdnīcā „Lettus” (Manc1638_L, 75B₆; 105B₂₁), gan „Phraseologia Lettica”, kur ir, piem., vārdu savienojums *labības tārps* (Manc1638_PhL, 293₂₁), gan arī vārds daudz lietots Manceļa sprediķos. Arī Daina Zemzare (1961, 25) min tādus konkrētus darinājumus ar *-ība* kā *labība*, *barība*, rakstot, ka konkrēta nozīme šiem vārdiem bijusi jau G. Manceļa laikā. Lai pārbaudītu, kāpēc J. Endzelīns min šādu piemēru, nācās veikt atkāpi uz senākiem rakstiem. Izrādās, ka G. Mancelim tiešām ir šāds teksts – 1631. gada „Lettisch Vade mecum” izdevumā un arī dziesmu grāmatā:

- (5) *Tohß Jßalkufchus peepillda tas arr **Labbibu** / vnd attftay tohs Baggatus tuckfchus.* (Manc1631_LVM, 218₁)

Mūsdienu Bībeles tulkojumā šajā vietā ir: *Izsalkušos viņš piepildījis ar labumiem, un bagātos viņš aizraidījis tukšā* (Bībele 2012, Lk 1:53), savukārt salīdzinājumam Lutera Bībelē vācu valodā: *Die Hungrigen füllen er mit **Gütern** und läßt die Reichen leer* ‘Izsalkušos piepildīja viņš ar labumiem un atstāja bagātos tukšā’ (Luther 1545, Lk 1:53).

Tātad tiešām vārdu *labība* šajā tekstā varētu skaidrot kā ‘labumi’. „Lettisch Vade mecum”, proti, pirmā latviešu luterāņu rokasgrāmata, ir avots, kuru G. Mancelis nav pats tulkojis, bet gan pārlabojis un papildinājis agrāko izdevumu (Šiško et al. 1999, 44). Tādējādi rodas jautājums, no kurienes viņš šo tekstu ir pārņēmis. Izrādās, vārds *labība* šādā nozīmē parādās 1615. gada Vidzemes luterāņu dziesmu grāmatā (lai gan jāteic, ka arī šajā avotā *labība* citur lietota konkrētā, mūsdienās zināmajā nozīmē, piem., Ps1615, 51₁). Piem.,

- (6) *Tös ißalektes pepulde tas ar **labbibe** / Vnnde atfta tos Baggates tuckfche.* (Ps1615, 79₁₁)

Jāuzsver, ka šis varētu būt agrākais vārda *labība* lietojums senajos rakstos, interesanti ir tas, ka 16. gs. beigu tekstos šajā kontekstā ir lietots vārds *padoms*. Tā ka šo abu vārdu semantika un lietojums senajos tekstos prasa turpmākus pētījumus.

Lai gan vispār senajos tekstos ir raksturīgs vārdarināšanas piedēkļu paralēlisms, kā arī atvasinājumi ar *-īb-* un *-um-* dažkārt tiek lietoti kā sinonīmi (Frīdenberga 2016b, 10), tomēr tā lielākoties nemēdz būt, ja atvasinājumam valodā jau ir nostiprinājusies konkrēta nozīme. Šai gadījumā skaidrs, ka G. Mancelis šeit vārdu *labība* ‘labums’ pārņēmis no agrākā avota. Bet G. Manceļa „attaisnojumam” piemērs no „Zālamana pamācībām”, kuras viņš savukārt tulko pats un izdod kopā ar vārdnīcu, te uzskatāmi blakus parādās vārdi *labība* un *labums* ar atšķirīgām nozīmēm.

- (7) 27. *Kaß **Labbibu** patturr / tam lahd tee Łaudis / bett fwehtifchanna nahk par to / kaß pahdohd.*

28. *Kaß **labbumu** meckleh / tam noteek labb / bett kaß pehtz Nhelaimes dßän-nahß / tam taß notiech.* (Manc1637_Sal, 36₁)

Mūsdienu Bībeles tulkojumā šie panti attiecīgi skan: *Kas labību ietur, to tauta lād, bet svētība tam, kas apcirkņus atver. Kas lūko uz labu, tas sagaidīs atzinību, kas meklē ļaunu, to dabūs.* (Bībele 2012, Sak 11: 26–27)

Jāuzsver, ka arī literatūrā (Fraenkel 1962, 327) minēta vārda *labība* senākā nozīme ‘labums’, ko salīdzina ar liet. apv. *labýba* ‘manta, bagātība, labumi’, līdzīga vārda nozīmes attīstība bijusi arī dažās citās valodās, piem., poļu *zboże* ‘labība’ senāk ‘manta, īpašums, bagātība’ (Fraenkel 1962, 327).

Valodniecības nodaļas sēdēs tiek apspriesti arī citi substantīvu piedēkļi, piem., *-ēj-* un *-āj-*, *-um-* un *-šan-*, par ko J. Endzelīns norāda, ka šiem piedēkļiem katram sava nozīme un tos nedrīkst patvaļīgi likt vienu otra vietā. Piem., valodnieks uzsver (Endzelīns, Rūķe 1940, 9), ka pēc nozīmes jāšķir arī substantīvi ar piedēkļiem *-ēj-* un *-āj-* (8).

- (8) *Pēc nozīmes jāšķir: dzērējs (kas pašreiz dzer) un dzērājs (kas aizvien mēdz dzert), ēdējs (kas pašreiz ēd) un ēdājs (=1) kas mēdz daudz ēst, 2) kāda kaite). Pareizi jārunā par cilvēku ēdāju (kanibalu), nevis cilvēku ēdēju.* (VNSP 370.3)

Lai gan arī mūsdienu vārdnīcās tiek norādītas šo atvasinājumu semantiskās atšķirības, Anna Vulāne (2013, 224) min, ka valodas lietotāju apziņā šis nozīmes šķīrums arvien vairāk izbāl, arī jaunākajā latviešu valodas gramatikā „Latvian Grammar” teikts, ka mūsdienu latviešu valodā semantiskās atšķirības starp piedēkļiem *-ēj-* un *-āj-* lielā mērā izzudušas (Kalnača, Lokmane 2021, 131).

2.2. Adjektīvu ar *-ēj-* un *-īg-*, *-īg-* un *-isk-* darināšana un semantika

Vēl viens raksturīgs ar vārdu darināšanu saistīts jautājums, kam J. Endzelīns valodas prakses izdevumos (VNSP; Endzelīns, Ozoliņš 1935; Endzelīns, Rūķe 1940) daudz pievērs uzmanību, ir adjektīvu piedēkļi.

Pirmkārt, tiek spriests par to, vai attiecīgie adjektīvi ir pareizi darināti, piem., vai tie darināti no pareizā verba celma:

- (9) „*Studentā*” nepareizi darināts adjektīvs *aizrautīgs* (*aizrautīgs* romāns). Adjektīvus ar *-īgs* darina no verbu pagātnes celma (*paļauties – paļāvīgs*); tā no verba *aizrauties* adj. var skanēt tikai *aizrāvīgs*. Adjektīvs *aizrautīgs* laikam darināts blakus substantīvam *aizrautība*, jo substantīviem ar *-ība* bieži blakus adjektīvi ar *-īgs*. *Aizrautība* nozīmes ziņā neatbilst substantīviem ar *-ība*, tādēļ der lietāt substantīvu *aizraušanās*. (VNSP 463.5)
- (10) *No nervu* vārda varētu darināt adj. *nervīgs* (leišu *nervingas*) kā *prāts – prāfīgs*. (VNSP 469.5)

Arī savos zinātniski pētnieciskajos darbos, piem., aprakstot baltu valodu fonētisko un gramatisko sistēmu, J. Endzelīns (1948, 101) uzsver, ka atvasinājumi ar *-īgs* no vārdiem darināmi no pagātnes celma, minot, ka „atvasinājumi no vārdiem (latviešu valodā palaiķam no pagātnes celma) izteic tieksmi vai spēju veikt atbilstošā verba apzīmēto darbību”.

Otrkārt, J. Endzelīns pievērsis lielu uzmanību atvasināto adjektīvu semantikai (piem., VNSP 385.4; 385.5; 479.3), bieži sēžu protokolos ir aizrādījumi par adjektīvu ar *-ēj-* un *-īg-*, *-īg-* un *-isk-* atšķirīgo semantiku un attiecīgi ieteicamo lietojumu, proti, nozīmju diferencēšanu – adjektīviem ar *-ēj-* ir vairāk konkrēta, ar *-īg-* – abstrakta nozīme; ar *-īg-* atvasinātie adjektīvi apzīmē īpašību, bet ar *-isk-* – piederību, piem.:

- (11) *Tā kā adjektīviem, kas beidzas ar -ējs, ir vairāk konkrēta nozīme, bet ar -īgs abstrakta daba, tad pareizi ir runāt par zivs vispārīgo (ne vispārējo) raksturojumu.* (VNSP 379.4)
- (12) *Adjektīviem dabīgs un dabisks katram sava nozīmes nianse, jo ar piedēkli -īga atvasinātie adjektīvi norāda, ka priekšmetam piemīt kā īpašība pamatvārda nojēgums: dabīgs – kam laba daba (v. gutgeart); turpretim ar -iska atvasinātie adjektīvi apzīmē piederību, piemēribu: dabisks – kas nāk no dabas, ir dabai piemērots (v. natürlich, naturgemäss); tāpēc tāds izteiciens kā „Valmieras dabiskais ūdens” ir pareizs.* (VNSP 493.1)

J. Endzelīns (1980b, 398) raksta, ka adjektīvi ar *-īgs* esot modē, bet ne visi tie ir attaisnojami. Dažreiz to vietā būtu liekams adjektīvs ar *-isks*. Piem., viņš min konkrētu kontekstu, kad *svētdienīgs* vietā labāk derētu *svētdienisks*, *svešniecīgs* vietā – *svešniecisks*. Citur būtu vietā adjektīvs ar *-ējs*, piem., *šodienīgs* vietā – *šodienējs*. J. Endzelīns (1980b, 398) sniedz labi zināmo piemēru, ka *ilggadīgs* var būt stāds, bet darba biedri var būt tikai *ilggadēji*. Mūsdienās valodas lietojumā atvasinātie adjektīvi ar piedēkļiem *-īg-* un *-isk-* bieži vien netiek šķirti, Inta Urbanoviča (2011, 124, 133) savā promocijas darbā norāda – mūsdienu latviešu valodas teksta korpusa (tīmeklis-1.0, Urbanoviča 2011, 7) materiāli apliecina, ka adjektīvi ar *-īg-* un *-isk-*, pa daļai arī *-īg-* un *-ēj-*, valodas praksē ir grūti diferencējami un bieži tiek lietoti kā varianti. Šo atvasinājumu semantika valodas kultūrā bieži apspriesta, dažkārt viedokļi arī atšķiras (Urbanoviča 2011, 118), bet par iepriekšminēto atvasinājumu *ilggadējs*, *ilggadīgs* šķirumu, šķiet, domstarpību nav.

Treškārt, runājot par adjektīvu darināšanu, J. Endzelīns (VNSP; Endzelīns, Ozoliņš 1935) pievērs lielu uzmanību valodas ekonomijai un daudzkārt iesaka lietot īsāku atvasinājuma variantu, ja lietojumā pastāv varianti. Piem., *literārs*, nevis *literārīks*, *muzikāls*, nevis *muzikālīks* (Endzelīns, Ozoliņš 1935, 52), kā arī *humorīks*, nevis *humoristīks* (VNSP 388.8), sakot, ka atvasinājums ar vienu piedēkli ir ērtāks. J. Endzelīns (13) iesaka citvalodu cilmes adjektīvus darināt ar vienu piedēkli, tāpat kā latviskas cilmes adjektīvus (tātad pēc analogijas), piem.:

- (13) *Ar piedēkli -iska var atvasināt adjektīvu arī no adjektīviem, piem.: liels – lielīks, garens – garenišķs, zems – zemīks. Pēc šo vārdu parauga varam darināt adj. arī no svešvārdiem ar īsākām galotnēm: reāls – reālišķs (ne reālistīks), ideāls – ideālišķs (ne ideālistīks).* (VNSP 384.16)

Tamāra Porīte (1973, 73), uzsverot valodas ekonomijas nozīmi literāro normu attīstībā, min, ka no vienādas nozīmes garāka vai īsāka atvasinājuma variantiem parasti pārsvaru gūst īsākais.

2.3. Atvasinājumi ar piedēkli *-kl-* un tā variantiem

Mūsdienās piedēklis *-kl-* pieder pie neproduktīviem derivatīvajiem līdzekļiem (Vulāne 2013, 235). Atvasinājumus, kas lielākoties ir verbu motivēti, mūsdienu latviešu valodā darina no piedēkļa *-kl-* un tā variantiem *-ekl-*, *-okl-* (Kalnača, Lokmane 2021, 133–144). J. Endzelīnam piedēklis *-kl-* ir iecienīts substantīvu vārddarināšanas afikss (piem., Endzelīns 1980b; Endzelīns, Rūķe 1940). Ļoti daudzos gadījumos J. Endzelīns mēģina ieteikt piedēkli *-kl-* vai tā paplašinātos variantus dažādu terminu darināšanā, bet laikam tas nav pārāk izdevies, nereti nojaušams, ka arī sēdes dalībnieki neatbalsta šādus ierosinājumus. Daži J. Endzelīna ierosinājumi:

- (14) *Ateljē* vārda vietā, kas ir bez latviskas galotnes, varētu lietāt vārdu *dirbīkla* (sal. ar lš. [leišu – aut.] *dirbyklā* un Priekulē pazīstamo verbu *pidirbt = pietaisīt*). (VNSP 358.2)
- (15) *Nelāgi* darinātā *dzēšlapas* vārda vietā der lietāt vārdu *sausēklis*, jo pazīstams ir verbs *sausēt*, bet *Alūksnē* arī substantīvs *sausēklis*. (VNSP 358.4)
- (16) *Nelatviskās rensteles* (v. Rinnstein) vietā prof. Endzelīns ieteic vārdu *notekle*, kas darināts ar piedēkli *-l-* un atgādina daudz citus rīku nosaukumus ar piedēkli *-ekl-*... [Seko piezīme, ka ar *notekles* vārdu visi nav mierā.] (VNSP 402.3)

Kaut arī šie piedēkļi sastopami daudzos senos rīku nosaukumos un citos lietotajam vārdos, kā norāda Mērija Saule-Sleine (1972, 12): „Sabiedrisku atsaucību nav guvuši, piem., daudzi J. Endzelīna ieteiktie lietvārdu atvasinājumi ar sensenu piedēkli, kurā ietilpst skaņu kopa *-kl-* (izskaņās *-kls*, *-klis*, *-kla*, *-kle*, *-eklis*, *-ēklis*, *-īklis*, *-īkle*, *-oklis*, *-uoklis*). Jādomā, tāpēc, ka šis piedēklis piešķir atvasinājumam senisku nokrāsu un nav arī visai labskanīgs.”

Viens no jautājumiem, kam J. Endzelīns atkārtoti pievērsis uzmanību ar valodas prakses jautājumiem saistītos izdevumos (VNSP; Endzelīns, Rūķe 1940; Endzelīns 1980a), ir salikteņu darināšana. J. Endzelīns uzskata, ka latviešu valodā nav ieteicams darināt salikteņus, kam pirmajā daļā ir verba sakne, bet otrajā – substantīvs (izņemot, piem., *grozgalvis*) (Endzelīns, Rūķe 1940, 13). J. Endzelīns (1980b, 399) norāda, ka, latviskojot kādas citas valodas salikteņus, bieži vien tulko abas daļas, pie tam nereti pret latviešu valodas garu ar darbības vārdu celmu pirmajā daļā. Šo salikteņu vietā J. Endzelīns (1980b, 399) iesaka tieši dažādus darinājumus ar *-kl-*, piem., salikteņu *raidstacija*, *sprāgstviela*, *dzēšlapa* vietā J. Endzelīns iesaka – *raidīkla*, *spridzeklis*, *sausēklis*, piem.:

- (17) *Latviešu valodā nevar apvienot saliktenī verba sakni ar substantīvu. Nepareizi salikteņi ir raidstacija* (radiofona programmās) un *lejkanna* („Rītā”). *To vietā var likt atvasinājumus ar -īkla*, kas apzīmē rīkus un vietu, kur var ko darīt: 1) *raidīkla* (kā *ganīkla*), 2) *laisīkla* (kā *kulsīkla*, *mīstīkla*), *laisteklis*, *laisīklis* jeb *laistīkle*. (VNSP 408.3)
- (18) *Nepareizi* darināts saliktenis ir *saistviela* (P. Arends, *Latviešu aizvēstures materiāli II*); tā vietā ieteicams *saisteklis* jeb *saistīkla*. (VNSP 413.3)

Arī šajos atvasinājumos ar *-kl-* J. Endzelīns pievērsis uzmanību tam, kāds motivētātvārds ir darinājuma pamatā, tātad – vai vārds darināts pareizi.

- (19) *K. Ieviņš darinājis jaunvārdu **griezīklas** („Jaunākajās Ziņās”) **dzirkļu** nozīmē; tāds vārds neiespējams; **griezīklas** varētu būt darinātas no verba **griezīt** (kā **adīt** – **adīklis**, **ganīt** – **ganīklas**, **mīstīt** – **mīstīklas**), ne **griezt**; no **griezt** varētu darināt substantīvu **griezēklas**.” (VNSP 444.1)*

V. Skujiņa (2002, 85), aprakstot latviešu terminoloģijas izstrādes principus, min piedēkļus ar *-kl-* kā literārajā valodā mazāk produktīvus vai neproduktīvus, kas tiek izmantoti jaunu terminu veidošanā (*-ekl-*: *dzineklis*, *-īkl-*: *vadīkla*). Latviešu valodas tīmekļa korpusā (Tīmeklis2020) no atvasinājumiem ar *-kl-* bieži sastopams minētais termins *vadīkla*, bet visbiežāk lietotais atvasinājums ar šo piedēkli ir vārds *tīmeklis*, kas gan nav jauns darinājums, bet ieguvis jaunu nozīmi kā informātikas jomas termins. Tīmekļa korpusā raksturīgi arī atvasinājumi ar *-kl-*, piem., *valdīkla*, *rakstīklis*, kam ir sarunvalodas stila raksturs, piem., .. *nekāds ārkārtīgi svarīgais tas DVD rakstīklis kopējā datora komplektā nav* .. (Tīmeklis2020).

2.4. J. Endzelīna uzskati par dažu salikteņu modeļu darināšanu

Vēl viens jautājums, kas bieži parādās gan sēžu protokolos, gan citos ar valodas praksi saistītos avotos, ir salikteņu darināšana. Protams, salikteņi ir ļoti parocīgi terminu darināšanai, un J. Endzelīns arī ieteicis daudzus šādus terminus, piem., *skābcietīgs* (VNSP 437.1), *dzīvniekkopība* (VNSP (529.) 11.1), *ziedkātiņš*, *sakņaugš* (VNSP (521.) 3.20), iestādamies tikai pret nelatviskiem darinājumiem, kas darināti pēc vācu valodas parauga. Kā jau iepriekš minēts raksta 2.3. nodaļā, J. Endzelīns (1980a, 40) uzskata, ka latviešu valodai neatbilstoši ir tādi salikteņi kā *dzenspēks*, *kuļmašīna*, *šujmašīna*. Vācu valodā var verba sakni un pēc tā esošu substantīvu savienot saliktenī, bet latviešu valodā šāds darinājums neesot vēlams. Tāpēc ieteicamāk – *dzenamspēks* jeb *dzinējspēks*, *kuļammašīna*, *šujammašīna*, piem.:

- (20) *Nepieļaujams saliktenis latviešu valodā ir **dzenskrūve** (lietots „Rītā”); verba sakni ar substantīvu saliktenī nevar apvienot. **Dzenskrūves** vietā ieteicams saliktenis **dzinējskrūve**. (VNSP 406.5)*
- (21) *Tāda veida salikteņi kā **celtspēja**, **darītgrība** latviešu valodā nav parasti, un no tiem jāizvairās. Ir gan pazīstams un jau pierasts saliktenis **ēstgrība**, bet tas ir samērā jauna cēluma un neder par paraugu turpmākiem darinājumiem. Labojot minētos salikteņus (**celtspēja**, **darītgrība**), varam teikt: **grība darīt**, **spēja celt**. (VNSP 495.5)*

Otrs salikteņu tips, kuru J. Endzelīns (1980a, 40) neatzīst, ir adjektīvi, kuriem pirmajā daļā ir substantīvs, kā *sniegbalts*, *debeszils*, *līķabāls*, *ledusauksts* u. c. Valodnieks uzskata, ka šie ir latviešu valodā nevēlami ģermānismi, kas darināti pēc vācu salikteņu parauga, jo vācu valodā var gandrīz katru adjektīvu savienot saliktenī ar iepriekšēju substantīvu, bet latviešu valodā tā nav parasts. J. Endzelīns (1980a, 40) iesaka latviski teikt, ka seja ir *bāla kā līķis* jeb *līķa bālumā*. Vai izteikties īsāk – piem., nevis *ledusauksts*, bet *ledainas* vai *ledojas* rokas.

Kā jau minēts 2.2 nodaļā, aplūkojot darinājumus ar piedēkli *-kl-*, J. Endzelīns iebilst arī pret tādu salikteņu darināšanu, kuriem pirmajā daļā ir adjektīvs, bet otrajā verbs, piem.:

- (22) *Tādi salikteni, kur pirmajā daļā adjektīvs, bet otrajā verbs, piem., **daiļrunāt, svētrunāt**, pareizā valodā nav lietājami. Iespējami gan tādi salikteni, kur pirmās daļas adjektīvam pievienots substantīvs, piem., **svētruna, daiļruna, daiļdarbi**. Tāpat nav mums verba **dievkalpot**, bet ir substantīvs **dievkalpojums**. (VNSP 403.17)*

Mūsdienu latviešu valodā terminoloģijā ir daudz saliktenīterminu ar verba celmu pirmajā komponentā, kā *pildspalva, raidluga* (Skujiņa 1972, 28), arī tādi salikti adjektīvi kā *sniegbalts, debeszils* tiek aktīvi lietoti, turklāt šis modelis tiek izmantots terminu darināšanā, piem., *ķieģeļsarkans, pienbalts, olīvzaļš*. Jau 20. gs. 70. gados Emīlija Soida (1975, 150) ir rakstījusi: kaut arī šis saliktu adjektīvu darināšanas modelis nav latvisks, bet aizgūts no vācu valodas, tomēr aizgūtais vārddarināšanas modelis kļuvis par legalizētu latviešu valodas vārddarināšanas sistēmas sastāvdaļu. Aizgūtā modeļa produktīvumu un popularitāti valodas praksē varēja veicināt gan runātāju tendence saīsināt tekstu, pazīmes izteikšanai veidotās konstrukcijas aizstājot ar vienu vārdu, gan arī tas, ka aizgūtais modelis bijis piemērots latviešu valodas iekšējās attīstības tendences realizēšanai. Mūsdienās dažādi saliktenīdarinājumi terminoloģijā ir īpaši produktīvi (Skujiņa 2002, 88), arī tādi, kurus J. Endzelīns savulaik ieteicis neizmantojot, salikteni iespējas tiek aktīvi izmantotas okazionālismu, jaunvārdu darināšanā, piem., publicistikā, daiļliteratūrā (Vulāne 2013, 249). Dažādi salikteni modeļi kā mūsdienu latviešu valodai raksturīgi, piem., *aveņsarkans, dziedātgriba*, minēti arī latviešu valodas gramatikā „Latvian Grammar” (Kalnača, Lokmane 2021, 69–72).

3. J. Endzelīna uzskati par vārdu darināšanas principiem

Izskatot J. Endzelīna atbildes uz uzdotajiem valodas prakses jautājumiem un šo atbilžu pamatojumu un skaidrojumu, izceļami daži principi, pēc kuriem J. Endzelīns ir ieteicis kādu vārdu darināšanu vai konkrētu darinājumu lietojumu.

3.1. Formu un konstrukciju senums, salīdzinājums ar lietuviešu valodu

Bieži vien J. Endzelīns (piem., VNSP 337.6; 358.2), izsakot viedokli par kāda darinājuma pareizību vai lietojumu, skaidrojis tā atbilstību ar vārda cilmi, piem., iesakot tādu darinājumu vai formu, kas līdzīga lietuviešu valodā lietotajai vai arī atbilst senākai valodas formai. Tātad viens no J. Endzelīna kritērijiem ir formu un konstrukciju senums. No vairākiem vienādas nozīmes formas vai konstrukcijas variantiem kā biežāk lietojamu viņš parasti ieteicis cilmes ziņā vecāko variantu, kam pamatojums bija atrodams vai nu dzīvās tautas valodas, vai latviešu valodas vēstures faktors (Porīte 1973, 71). Tas redzams vairākos Valodniecības nodaļas sēdēs apspriestos jautājumos, piem.:

- (23) *Kā tulkot vācu **die Wirksamkeit**? Atbilde: vārds **iedarbība** neder; jo latviešiem nav verba **iedarboties**. Var lietāt Terminoloģijas komisijas pēc leišu valodas parauga darināto vārdu **iedirbība**, bet par vislabāko jāatzīst vārds **iedirbe**. (VNSP 337.10)*

- (24) [..] „*Jaunākajās Ziņās*” ar skursteņa nozīmi lietāts jaunvārds **dūmenis**. No formas viedokļa pret **dūmeņa** vārdu nav ko iebilst, atgādina leišu adj. ar **-inis** (‘kam sakars ar dūmiem’), un šāda adj. substantīvizējums var apzīmēt „dūmu vadu”. (VNSP 471.4) [Acīmredzot te domāts lie. *dūminis* ‘dūmu-’.]
- (25) *Latviešu valodā ir gan substantīvs īpatnis indivīda nozīmē, bet nav adjektīva īpatns. Kā leišu platis ir latviski plats, plašs, tā arī adjektīvs, kas leišu valodā skan ypatis, ir latviski īpats, īpašs.* [..] (VNSP 377.1)

Šī kritērija svarīgumu apliecina J. Endzelīna (1980c, 372) vārdi: „Bagātināt varam savu rakstu valodu arī aizgūdami trūkstošos vārdus no izloksnēm un no leišu vai senprūšu valodas vai paši tos darinādami.”

Par saiknes nozīmību ar otru dzīvo baltu valodu liecina arī valodnieka teiktais, kas attiecas uz terminoloģiju: „Jānožēlo, ka radot zinātnisko terminoloģiju leiši un latvieši nav savā starpā sazinājušies un saskaņojušies; būtu bijis iespējams radīt lielu skaitu abām tautām kopēju terminu.” (Endzelīns 1980c, 373)

3.2. Latviešu valodas tradīcija, lietotās likumības, analogija

Vārdu darināšanas pareizību vai lietojumu J. Endzelīns (piem., VNSP 400.10; 487.1) pamatojis arī ar tradicionāli latviešu valodā lietotajām likumībām. Svarīgi ir tas, kuri ir latviešu valodai raksturīgi darinājumi un kuri nav, – darinot jaunus vārdus, jāņem vērā darināšanas tradīcija, kā arī darinājumu lietojuma tradīcija un izplatība.

Kā šo principu formulējis pats J. Endzelīns (1980c, 373): „Pašiem darinot vārdus derētu rīkoties saskaņā ar latviešu valodas tieksmēm.” Piem.:

- (26) *No verba virt (tag. verdu, pag. viru) ar -ums atvasinātais substantīvs izvīrums nav aizstājams ar vārdu izverdums („Jaunākajās Ziņās” rakstīts par jūtu izverdumiem), jo var izlikties darināts no tagadnes celma. Literārā valodā ieteicama forma izvirdums, kas atvasināta no izloksnēs sastopamā verba virt – verdu – virdu pagātnes celma.* (VNSP 434.3)

Kā jau minēts 2.2. nodaļā, J. Endzelīnam ļoti svarīgs ir analogijas princips, proti, valodnieks uzskata – ja latviešu valodā jau ir kāds paraugs (vai ja šāds paraugs tiks atrasts!), tad pēc analogijas iespējams šādus darinājumus pēc jau zināmiem vārd darināšanas modeļiem radīt, piem.:

- (27) *Vai pareizi sacīt uzskate (uzskatāmības nozīmē)? Atb.: jaunākā laikā ir radīts vārds apskate, analogi tam var būt arī uzskate, kas jāatzīst par labu vārdu.* (VNSP 356.3)
- (28) *Vai pareizi darināts verbs nuometņuoht („Jaunākajās Ziņās” nometņotāji)? Kamēr nav atrasts vecs, labs paraugs, kur ar līdzīgu nozīmi būtu darināti šādi verbi no substantīviem, tikmēr šāds darinājums nav ieteicams.* (VNSP 472.3)
- (29) *Īsa stāstiņa nozīmē var lietāt jaunvārdu pastāsts, kas darināts līdzīgi tādiem subst. kā pabēzīšs, paeglis.* (VNSP 399.14)

J. Endzelīns atzina jaunvārdus, kas ir atvasināti atbilstoši latviešu valodas struktūras likumībām, piem.:

- (30) **Zēnība** („Rītā” [..]) – *pareizi darināts vārds (zēns – zēnība kā bērns – bērniņa, draugs – draudzība)*. (VNSP 411.2)
- (31) *Pareizi darināti vārdi vāktuve, savāktuve, t. i., vieta, kur ko vāc, savāc.* (VNSP 450.10)

Daudzos ar vārdu darināšanu saistītos jautājumos J. Endzelīnam bijusi konsekventa nostāja, vismaz valodas praksei veltītajos izdevumos (VNSP; Endzelīns 1980b), piem., par latviešu valodai neatbilstošiem viņš uzskatījis darinājumus ar *-nīca*, rakstot, ka *-nīca* aizgūta no krievu valodas (Endzelīns 1951, 363), un sakot, ka „[...] *slimnīcas, vārdnīcas* u. c. vairs laikam nespētum izskaust, bet vismaz jaunus vārdus ar šo piedēkli nederētu atvasināt” (Endzelīns 1980b, 397). Piem.,

- (32) *Piedēklis -nīca nāk no kr. [krievu – aut.] valodas un nav latviešu valodā sevišķi iecienīts. Ar šo piedēkli atvasina no subst. priekšmetu nosaukumus (vārdnīca, lemesnīca) un tikai retumis arī no adj. (piem., slimnīca), bet ne no verbjiem; tāpēc tāds vārds kā ēdnīca (BZ) skan neparasti un nav atzīstams par derīgu. Ēdamā nama (ēdamās vietas) apzīmēšanai der v. ēstuve.* (VNSP 496.2)
- (33) „Rītā” minēts **dziednīcas** vārds sanātorijas nozīmē. *Bet piedēklis -nīcā- ir kaut kas krievisks; bez tam šis vārds pārprotams un to var uztvert kā apzīmējumu vietai, kur dzied. Drīzāk varētu šā dziednīcas vārda vietā likt jaunvārdu dziedētava, lai gan nav ieteicams bez vajadzības darināt jaunus vārdus.* (VNSP 395.1)

V. Skujiņa (2002, 85) piedēkli *-nīc-* min pie mazāk produktīvajiem vai neproduktīvajiem jaunu terminu darināšanā, kā piemēru dodot mazāk zināmu terminu *tabelnīca*, tomēr šķiet, ka šis piedēklis vairāk sastopams bioloģijas jomas terminos, piem., *putekšņīca, auglenīca, gliemežnīca*, kā arī jaunākā darinājumā *domnīca*, pēdējā laikā sastopams arī vārds *iesalnīca*, kas gan nav jauns darinājums, bet senāks vārds, kura lietojums aktualizējies (Tīmeklis2020).

3.3. Citi J. Endzelīna formulētie jaunu vārdu darināšanas principi

Vairāki J. Endzelīna paša formulēti jaunu vārdu darināšanas principi parādās tieši rakstos periodikā, kuri ir uzrakstīti konkrētā laika posmā, proti, 1942.–1943. gadā. It īpaši rakstā „Jaunu vārdu radītājiem” („Latvju Mēnešraksts”), kas veltīts tieši šiem jautājumiem, nedaudz arī abos pārējos rakstos – „Valodnieka vērojumi” un „No vārdu dzīves”. Būtībā šajos rakstos formulēti daži principi –, piem., ka rakstu valodu var bagātināt, aizgūstot vārdus no latviešu valodas izloksnēm un no abām pārējām baltu valodām (Endzelīns 1980c, 372–373), savukārt, darinot jaunus vārdus, jāņem vērā atvasinājuma darināšanas likumības, proti, no kāda celma darina vārdus ar šādu piedēkli un piedēkļa nozīme (Endzelīns 1980b, 397) –, kas parādās arī valodas prakses izdevumos. Tomēr, piem., sēžu protokolos nereti atbildes ir formulētas īsi (piem., *pareizi darināts, nepareizi*), tā ka šie principi ir jāizlopa (tas arī saprotams, ka sēžu protokolos nav teorētisku apcerējumu), savukārt šajos rakstos tie formulēti uzskatāmi, top arī skaidrākas dažas J. Endzelīna atbildes.

Jāpiemin J. Endzelīna (1980b, 396) uzskats, ka pirmie apzinātie jaundarinājumi bijuši pirmo rakstu autoriem, izkopjot latvisko baznīcas terminoloģiju. Daži viņu

darinājumi atzīstami par labiem, piem., īpašības vārds *garīgs*, arī saliktenis *biedrakalps* ‘darba biedrs’, kas tagad aizmirsts, tomēr tolaik radušies arī dažādi neveiksmīgi kalki. J. Endzelīns atzinīgi novērtējis dažus Georga Manceļa un Kristofa Fīrekeras rakstos sastopamos darinājumus, piem., substantīvu *kopa* G. Mancelim (34) un adjektīvu *īpats* K. Fīrekeram (35), piem.:

- (34) *Vācu Menge* (fr. ensemble) var latviski tulkot ar vārdiem **kopa**, **kopums** [...], **Kopas** vārds ar nozīmi **die Menge** pazīstams jau Mancelim, piem.: *izvilka tie lielu kopu zivju.*” (VNSP 486.4) [Jāpiezīmē gan, ka G. Manceļa tekstos ir *apvilka tie lielu kopu zivju* ..]
- (35) *Vārds īpats* sastopams jau Fīrekeras pazīstamajā grēku sūdzēšanas dziesmā: „*Ak, to bij Jēzum matīt, kas ir tavs īpats bērns*”, un šī forma atzīstama arī tagad literārā valodā par derīgu. (VNSP 377.1)

J. Endzelīns (1980b, 397) raksta, ka tautiskās atmodas laikmetā un it sevišķi pēc 1920. gada jau radies daudz jaunvārdu, bet ne visi tie izdevušies. Tāpēc valodnieks min dažus aizrādījumus, no kādām kļūdām jāvairās, jaunus vārdus darinot. Tos arī var pieskaitīt pie dažiem no viņa principiem vārdu darināšanā.

Pirmkārt, vajadzētu vairīties no nozīmes ziņā tukšām skaņām (tā bez jebkādas nozīmes un vajadzības nereti iesprausti nāseņi *n* un *m*). Piem., J. Endzelīns (1980b, 397) iesaka vārdu *salde*, ne *saldme* (no *salds*), *irde*, ne *irdne* (no *irds*), *būte*, ne *būtne* (no *būt*), bet „par pareiziem ir atzīstami, piem., tie vārdi ar *-tne*, kas darināti no pag. pasīvā divdabja, piem., *celtne*, *šķirtne*, *vītne* ..”. Te der pieminēt, no M. Saules-Sleines (1972, 13) atmiņām, ka J. Endzelīns mēdzis arī revidēt savus uzskatus, piem., 1944. gada „Latviešu valodas pareizrakstības vārdnīcā”, kuras redakcijas komisijas priekšsēdis ir J. Endzelīns, vārdi *būte* un *būtne* doti kā varianti, resp *būt[n]e* (Rūķe 1944, 27).

Otrkārt, J. Endzelīns (1980b, 397) raksta, ka, izraugoties jaunvārda atvasināšanai kādu piedēkli, jāņem vērā, no kāda celma darina vārdus ar šādu piedēkli, piem., „Bijušam Vēstures institūtam ir radies nevis savs *apgāds*, bet *apgādiens* [...]” – lai gan, ja gribētu darināt atvasinājumu ar *-iens* no verba *apgādāt*, tad formāli iespējams būtu tikai *apgādājiens*. Turklāt nozīmes ziņā šis atvasinājums nederētu, lai aizstātu jau stipri ieviesušos vārdu *apgāds*, jo no darbības vārda darinātie lietvārdi ar *-iens* apzīmē kādu vienreizēju, laika ziņā ierobežotu darbību vai tās rezultātu (Endzelīns, 1980b, 397).

J. Endzelīns (1980b, 397) min, ka ne vienmēr tiek ievērota piedēkļa nozīme (tas tāpat ir ļoti svarīgi!). No pasīvajiem divdabjiem atvasinātie lietvārdi ar *-ība* apzīmē kādu īpašību, piem., *noteikts* > *noteiktība*. Savukārt ar lietvārdu ar *-ība*, kas atvasināts no darbības vārda, mēdz apzīmēt darbību (*sacensība*, *uzraudzība*). Tā kā ar vārdu *sūtība* nav domāta nekāda sūtīšana, J. Endzelīns (1980b, 398) neiesaka to lietot vārda *misija* vietā. „Kamēr šī *sūtība* nav balstīta ar kādu labu paraugu [!] un kamēr trūkst labāka *misijas* latviskojuma, varam mierīgi paturēt latīniskās cilmes *misiju*.”

Savukārt īpašības vārdi ar *-ains* norāda, ka tas, ko apzīmē atbilstošais pamatvārds, sastopams lielā vairumā, piem., *ciņaina pļava*. Tāpēc būtu ieteicams lietot nevis *bezkrāsaina seja*, bet gan *bezkrāsas seja* (Endzelīns 1980b, 398).

Valodas praksei vēltītajos izdevumos J. Endzelīnam vairākkārt izskan doma (Endzelīns 1980b; VNSP) – nav nepieciešams darināt jaunus vārdus, ja valodā jau ir

ieviesies termins kāda jēdziena apzīmēšanai (gan runājot par internacionālismu, gan par kāda latviska vārda lietojumu). J. Endzelīns bez vajadzības neskauda aizguvumus un svešvārdus. Tajos gadījumos, kad latviešu valodā nevarēja rast labu latvisku apzīmējumu, viņš vienmēr ieteica paturēt svešvārdu, piem., lietojot latīniskās cilmes vārdu *misija*, nevis vārdu *sūtība* (Endzelīns 1980b, 398). Valodnieks neieteica latviskot internacionālismus, kas valodā jau sen pazīstami, piem.:

- (36) *Tēlegrafs un tēlegramma ir starptautiski vārdi, ko visi jau pazīst, un pēc kaut kāda tālraksta nav nekādas vajadzības.* (VNSP 381.2)

Arī tad, ja valodā jau ir kāds piemērots latvisks vārds kāda jēdziena apzīmēšanai, valodnieks iesaka nedarināt jaunu vārdu, piem.:

- (37) *J. Veselis lietojis vidotnes vārdu: „labākais, ko autors sniedzis, ir daži vidotnes tēlojumi” („Sējējs” [..]). Šai nozīmē jau nostiprinājies vides vārds, tādēļ jauns darinājums, kas tautā laikam nav radies grūtas izrunas dēļ (divi zobu slēdzeņi!) un kas pēc līdzīgu vārdu parauga (gals – galotne, vīrsus – vīrsotne) varētu viegli rasties, tā aizstāšanai nav vajadzīgs.* (VNSP 423.5)

- (38) *Jaunus vārdus, it īpaši ja kāda nojēguma apzīmēšanai ir jau valodas praksē ieviesušies labāki vārdi, nav vairs vajadzīgs darināt. Tā Sārta jaunvārds dzīsmē pilnīgi aizstājams ar vārdu dzīņa jeb tieksme. Līdzīgus jaunvārdus varētu atļaut dzejniekiem jaunu atskaņu radīšanai.* (VNSP 415.5)

Aplūkojot valodas prakses jautājumus, rakstā nav īpaši analizēts, kuri ieteikumi mūsdienās tiek ievēroti, kuri ne, tomēr ir daudzas J. Endzelīna nostādnes, kas arī mūsdienās ir tādi kā rādītāji (tas vairāk attiecas nevis uz vārdu darināšanu, bet uz darinājumu lietojumu), ka teksts ir kopts, rediģēts, darbojies prasmīgs redaktors, korektors. Piem., tāds ir atvasinājumu *ilggadīgs* un *ilggadējs* nozīmju šķīrums. Ir ieteikumi, kas mūsdienās netiek ievēroti (piem., nelatvisku salikteņu darināšana vai gari atvasinājumi ar *-ība*), pa šiem gadiem arī radīti daudzi šādi termini (Skujiņa 2002, 85). 20. gs. 30.–40. gadu sēžu protokolos redzams, ka daudzos jautājumos J. Endzelīna viedoklis ir visai konsekvents, tomēr laikabiedri, arī V. Skujiņa (1972, 27), piemin arī profesora J. Endzelīna uzskatu elastību. Piem., 20. gs. 40. gadu sākumā J. Endzelīns (VNSP (524.) 6.4; (531.) 13.3) atzīst par lietojamiem terminus *piemērotība*, *neizzinātība* u. c., lai gan iepriekš, piem., 20. gs. 20. gados (Endzelīns 1980a, 24), minējis, ka bez lielas vajadzības nevajag darināt substantīvus no ciešamās kārtas divdabja, tādus kā, piem., *neapmierinātība*. V. Skujiņa (1972, 33) norāda – kā liecina Terminoloģijas komisijas sēžu protokoli, J. Endzelīns pēdējo reizi Terminoloģijas komisijas sēdē piedalījies 1955. gadā, taču interesi par terminoloģijas jautājumiem saglabājis līdz mūža pēdējām dienām. Savukārt Rūdolfis Grabis (1999, 98) atceras, ka tad, kad J. Endzelīns uz Terminoloģijas komisijas sēdēm vairs nav nācis, sēdē apspriežamo terminu saraksti viņam nosūtīti uz mājām, bet izskatīto sarakstu J. Endzelīns atsūtījis atpakaļ ar norādījumiem darīt zināmus viņa labojumus un ieteikumus.

Kā atzīmēts literatūrā (sk. Skujiņa 1972, 32; Ozoliņš 1972, 36), J. Endzelīns pats ir darinājis daudzus vārdus, un daudzi no tiem ir neatņemama mūsdienu latviešu literārās valodas sastāvdaļa. Laikabiedri (piem., Saule-Sleine 1972, 14; Ozoliņš 1972, 36)

visbiežāk min, piem., tāds vārds kā *aptumsums, atdeve, atradne, cildens, izcils, izcilnieks, klātie, neklātie, laimests, noiets, prievārds, šķirklis, uzrocis, vide, ziede*.

Secinājumi

Daļa J. Endzelīna ieteikto darinājumu mūsdienu latviešu valodas lietotājam šķiet pašsaprotami (piem., var likties dīvaini, ka Valodniecības nodaļas sēdēs spriests, vai lietojami tādi vārdi kā *iederīgs, izraktenis*), citi ieteikumi aizgājuši nebūtībā, tagad tiek lietoti citi vārdi vai tieši tie varianti, ko J. Endzelīns neatbalstīja (piem., terminoloģijā). Daudzās viņa atziņās (neapšaubāmi arī uz vēsturisko latviešu valodas vārdarināšanas sistēmas aprakstu viņa fundamentālajos zinātniskajos darbos) balstās arī dažādi turpmākie pētījumi vārdarināšanā, kā arī ieteikumi valodas kultūrā.

Lasot J. Endzelīna atbildes Valodniecības nodaļas sēžu protokolos, atrodams daudz kas noderīgs, kā arī tāds, kas liek pievērst uzmanību un aizdomāties par dažādām vārdu darināšanas niansēm. Nav tik būtiski, vai tiek lietoti konkrēti J. Endzelīna ieteikumi, bet viņa atzinumos par vārdu darināšanu, kā arī viņa principos neapšaubāmi der ieklausīties. J. Endzelīna atziņas vedina uz dažādām domām par iespējamiem pētījumu tematiem.

Var secināt, ka divi galvenie J. Endzelīna principi, uz kuriem viņš balstās jaunu vārdu darināšanā (arī vispār dažādu jēdzienu apzīmējumu, terminu lietojumā), ir latviešu valodas tradīcija, lietotās likumības, kā arī formu un konstrukciju senums, salīdzinājums ar lietuviešu valodu. Vārdu darināšanā būtiski ir dzīvās tautas valodas fakti, arī izloksnes. Runājot par tradīciju, J. Endzelīns bieži pieminējis analogijas principu, kas vārdarināšanā ir ļoti būtisks, kā arī uzsvēris, ka jāievēro vārdarināšanas celms, no kura darina konkrētos atvasinājumus, un konkrēto piedēkļu nozīme. Jauni termini darināmi pēc valodā eksistējošiem paraugiem, un, atvasinot jaunus vārdus, jāpārzina konkrētā afiksa semantika. Jaunvārdiem jāiekļaujas latviešu valodas vārdarināšanas sistēmā. J. Endzelīnam būtiskas ir saites starp baltu valodām, kopīgas leksikas piemēri.

J. Endzelīna darbu un tā vai citādi skarto valodniecības jautājumu loks ir tik plašs, ka, pat gana plaši runājot par jebkuru valodniecības jomu, tas būs tikai ieskats valodnieka atstātajā mantojumā.

Saīsinājumi

fr.	franču
lie.	lietuviešu
Manc1631_LVM	Mancelius. <i>Lettisch Vade mecum</i>
Manc1637_Sal	Mancelius. <i>Die Sprüche Salomonis</i>
Manc1638_L	Mancelius. <i>Lettus</i>
Manc1638_PhL	Mancelius. <i>Phraseologia Lettica</i>
Ps1615	Psalmen vnd geistlihe Lieder
Tīmeklis2020	Latviešu valodas tīmekļa korpus
v.	vācu
VNSP	Rīgas Latviešu biedrības Valodniecības nodaļas sēžu protokoli

Avoti

- Bībele ar deiterokanoniskajām grāmatām*. 2012. [b. v.]: Latvijas Bībeles biedrība.
- Latviešu valodas tīmekļa korpus* (Tīmeklis2020). Latvijas Universitātes Matemātikas un informātikas institūts. Pieejams: <https://korpus.lv/id/T%C4%ABmeklis2020>
- Luther, Martin. 1545. *Biblia: das ist: die gantze heilige Schrift: Deudsch. Auff's new zugericht*. Wittemberg: Hans Lufft. Pieejams: <http://www.zeno.org/Literatur/M/Luther,+Martin/Luther-Bibel+1545>
- Mancelius, Georgius. 1631. *Lettisch Vade mecum*. Rīga: Gerhard Schröder.
- Mancelius, Georgius. 1637. *Die Sprüche Salomonis ...*. Rīga: Gerhard Schröder.
- Mancelius, Georgius. 1638. *Lettus. Das ist Wortbuch ...*. Rīga: Gerhard Schröder.
- Mancelius, Georgius. 1638. *Phraseologia Lettica, Das ist: Täglicher Gebrauch der Lettifchen Sprache*. Rīga: Gerhard Schröder. Pieejams: <https://senie.korpus.lv>
- Profesora J. Endzelīna atbildes. 2002. *Rīgas Latviešu biedrības Valodniecības nodaļas sēžu protokoli. 1933–1942*. Kļaviņš, Pēteris (priekšvārds un rādītāji). 2. izd. ASV: Ramave.
- Psalmen vnd geistlihe Lieder ...* 1615. Rīga: Nicolaus Mollin. Pieejams: <https://senie.korpus.lv>

Literatūra

- Ambrazas, Saulius. 1993. *Daiktavardzių darybos raida*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidykla.
- Ambrazas, Saulius. 2000. *Daiktavardzių darybos raida*. II. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Baltiņa, Maija. 1976. Vēlreiz par izskaņām -ums un -ība. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 12, 120–126.
- Endzelīns, Jānis. 1948. *Baltu valodu skaņas un formas*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Endzelīns, Jānis. 1951. *Latviešu valodas gramatika*. Rīga: Latvijas Valsts izdevniecība.
- Endzelīns, Jānis. 1971. Latyšskie predlogi. *Darbu izlase*. I. Rīga: Andreja Upīša Valodas un literatūras institūts, 307–655.
- Endzelīns, Jānis. 1980a. Dažādas valodas kļūdas. *Darbu izlase*. III₂. Rīga: Andreja Upīša Valodas un literatūras institūts, 9–44.
- Endzelīns, Jānis. 1980b. Jauno vārdu radītājiem. *Darbu izlase*. III₂. Rīga: Andreja Upīša Valodas un literatūras institūts, 396–399.
- Endzelīns, Jānis. 1980c. Valodnieka vērojumi. *Darbu izlase*. III₂. Rīga: Andreja Upīša Valodas un literatūras institūts, 371–374.
- Endzelīns, Jānis, Mīlenbahs, Kārlis. 1923. *Latviešu gramatika*. 2. izd. Rīga: Valters un Rapa [pirmizd. 1907].
- Endzelīns, Jānis, Mīlenbahs, Kārlis. 1927. *Latviešu valodas mācība*. 6. izd. Rīga: Valters un Rapa [pirmizd. 1907].
- Endzelīns, Jānis (red.), Ozoliņš, Pēteris (sast.). 1935. *Valodas prakses jautājumi*. Rīga: Ramave.
- Endzelīns, Jānis (red.), Rūķe, Velta (sast.). 1940. *Valodas un rakstības jautājumi*. Rīga: Ramave.
- Fraenkel Ernst. 1962. *Litauisches etymologisches Wörterbuch*. I. Heidelberg: Carl Winter Universitätsverlag; Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht.
- Frīdenberga, Anna. 2016a. *Nominālā vārddarināšana Georga Manceļa darbos*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte. Pieejams: <https://dspace.lu.lv/dspace/handle/7/34339>
- Frīdenberga, Anna. 2016b. Variantums Georga Manceļa tekstos. *Baltu filoloģija*. XXV (2), 5–19.

- Grabis, Rūdolfis. 1999. Dižuma klātumā. *Jānis Endzelīns atmiņās, pārdomās, vēstulēs*. Barbare, Dzidra, Bušmane, Brigita (sast.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 83–101.
- Kalnača, Andra, Lokmane, Ilze. 2021. *Latvian Grammar*. Rīga: University of Latvia Press. <https://doi.org/10.22364/latgram.2021>
- Nītiņa, Daina. 2014. Vispārīgās valodniecības jautājumi akadēmiķa Jāņa Endzelīna darbos. *Ne tikai gramatika*. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 7–18.
- Nītiņa, Daina, 2016. *Jāņa Endzelīna lingvistiskie uzskati*. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts.
- Ozoliņš, Pēteris. 1972. Profesoru Jāni Endzelīnu atceroties. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 8, 33–39.
- Porīte, Tamāra. 1973. J. Endzelīna galvenie literāro normu avoti un normēšanas kritēriji latviešu valodas praksē. *Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas Vēstis*. 2 (307), 68–75.
- Rūķe, Velta et al. 1944. *Latviešu valodas pareizrakstības vārdnīca*. 2. izd. Rīga: Latvju grāmata.
- Saule-Sleina, Mērija. 1972. Par akadēmiķa Jāņa Endzelīna darbu latviešu valodas kultūras laukā. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 8, 7–16.
- Skujiņa, Valentīna. 1972. J. Endzelīna devums latviešu valodas zinātniskās terminoloģijas attīstībā. *Latviešu valodas kultūras jautājumi*. 8, 17–33.
- Skujiņa, Valentīna. 2002. *Latviešu terminoloģijas izstrādes principi*. 2. izd. Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts.
- Soida, Emīlija. 1975. Inovācijas un valodas attīstība mūsu dienās. *Inovācijas dažādos valodas līmeņos*. Orlovska, Ļubova (red.). Rīga: Latvijas Valsts universitāte, 131–161.
- Šiško, Silvija et al. 1999. *Seniespiedumi latviešu valodā, 1525–1855*. Rīga: Latvijas Nacionālā bibliotēka.
- Urbanoviča, Inta. 2011. *Paronīmija latviešu valodas paralēlismu sistēmā. Sufiksālā paronīmija*. Promocijas darbs. Rīga: Latvijas Universitāte.
- Urbutis, Vincas. 2006. Daiktavardžiu daryba. *Dabartinės lietuvių kalbos gramatika*. Ambrazas, Vytautas (red.). Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas, 86–166.
- Urbutis, Vincas. 2009. *Žodžių darybos teorija*. Vilnius: Mokslo ir enciklopedijų leidybos institutas.
- Vulāne, Anna. 2013. Vārdarināšana. *Latviešu valodas gramatika*. Nītiņa, Daina, Grigorjevs, Juris (red.). Rīga: Latvijas Universitātes Latviešu valodas institūts, 190–299.
- Zemzare, Daina. 1961. *Latviešu vārdnīcas*. Rīga: Latvijas PSR Zinātņu akadēmijas izdevniecība.

Summary

The article is devoted to the contribution of Jānis Endzelīns in the field of Latvian word-formation. Endzelīns in his works has turned to the word-formation issues in several aspects. In historical aspect Latvian word-formation system has been viewed in scientific works of Endzelīns, whereas practical recommendations in word-formation and language culture issues are touched upon in the meetings of Riga Latvian Society's Linguistic Department meetings, discussing the formation of many new terms in the 1930s.

Endzelīns has paid special attention to several word-formation issues discussed in the article. For example, he has explained the use of some word-formation affixes in the formation of new words, taking into consideration different semantics of the formatives: substantives with suffix *-īb-* and *-um-*, adjectives with *-īg-* and *-isk-*, *-ēj-* and *-īg-* etc. In the meetings of Linguistic

Department, the incorrect use of affixes is often discussed. Some types of compound formation Endzelīns considers as not corresponding to Latvian and recommends instead different formatives with suffix *-kl-*.

Giving recommendations about the formation of new words, terms, Endzelīns draws upon several principles. Two main principles of Endzelīns in formation of new words is the tradition of Latvian language, its laws, as well as oldness of forms and constructions, comparison with Lithuanian. Speaking of tradition, Endzelīns often mentions the principle of analogy, very significant in word-formation, emphasizes that it is important to take into consideration word-formation stem from which corresponding derivatives are made, and the meaning of suffixes. The principle of language economy is also significant. New terms must be formed on the basis of patterns existing in the language; one must have knowledge of the semantics of the affix, and neologisms must fit in the Latvian word-formation system. Very essential for Endzelīns were the ties between Baltic languages, examples of common lexis.

Keywords: Jānis Endzelīns; word-formation; language practice recommendations; differentiation of formatives; language history.

Rakstam ir Creative Commons Attiecinājuma 4.0 Starptautiskā licence (CC BY 4.0) /

This article is licensed under the Creative Commons Attribution 4.0 International License (CC BY 4.0) (<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/>)